

Sanja BOGOJEVIĆ*

MONTENEGRINA U DJELU ARTURA KRONIJE

Sažetak: Obimno bio-bibliografsko djelo italijanskog slaviste Artura Kronije *Poznavanje slovenskog svijeta u Italiji* (1958) i danas predstavlja značajno polazište za istraživače uzajamnih književnih i kulturnih veza Italijana i slovenskih i južnoslovenskih naroda, pa tako i Crnogoraca. U ovom radu dat je kratak pregled priloga o Crnoj Gori i Crnogorcima zabilježenih u ovom dragocjenom djelu jednog od utemeljivača i najuglednijih imena italijanske slavistike. Iz Kronijinog obimnog djela, koje svjedoči o hiljadugodišnjem zanimanju Italijana za narode s evropskog Istoka, izdvojili smo priloge *montenegrine*, ukazujući na hronološke etape i razne vidove prisustva „crnogorskih tema” u različitim publikacijama na italijanskom jeziku. Prilozi koji su zabilježeni u Kronijinom djelu u ovom radu dopunjeni su nedostajućim bibliografskim podacima.

Ključne riječi: *montenegrina, interjadranske veze, Arturo Kronija*

Istorija crnogorske bibliografije od svojih početaka vezana je za Italiju i Italijane. Sticajem okolnosti, autori prvih bibliografskih popisa *montenegrine*, na više jezika, bili su Italijani, venecijanski bibliograf Đuzepe Valentine-*li* (Giuseppe Valentinelli, 1805–1874), katolički sveštenik Čezare Tondini de Kvarengi (Cesare Tondini de Quarenghi, 1839–1907) i rimski bibliotekar Anibale Teneroni (Annibale Tenneroni, 1856–1921). Međutim, tek je čuveni italijanski slavist Arturo Kronija, fokusirajući se samo na naslove na italijanskom jeziku, uz bibliografske podatke dao i prikaz okolnosti koje su usmjeravale pažnju italijanske javnosti prema događajima na južnoslovenskom, pa tako i crnogorskom prostoru.¹

* Sanja Bogojević, Filološki fakultet Nikšić

¹ Arturo Kronija (Arturo Cronia) rođen je u italijanskoj porodici u Zadru 13. decembra 1896. godine. Studirao je filologiju na univerzitetima u Gracu i Pragu. Na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Padovi diplomirao je književnost 1921. godine, nakon čega je angažovan kao srednjoškolski profesor srpskohrvatskog jezika u Zadru. Nakon što je 1929. godine fašistički režim ukinuo nastavu ovog jezika, Kronija odlazi u Čehoslovačku, gdje do 1932. godine, kao gostujući profesor, predaje italijanski jezik i književnost u Brnu i Bratislavi, a potom,

Iako je italijanska slavistika od svog osnivanja dvadesetih godina XX vijeka nastojala da što više doprinese difuziji italijanskog jezika i književnosti u slovenskim zemljama, slavistička istraživanja krenula su u pravcu suprotnom od očekivanog, najviše zahvaljujući upravo Arturu Kroniji koji je više od tri decenije svog naučnoistraživačkog rada posvetio proučavanju odjeka slovenskog svijeta u Italiji.² Još tridesetih godina XX vijeka on je u knjizi pod naslovom *Za istoriju slavistike u Italiji*, dao jedan istorijski pregled italijanskih publikacija na slovenske teme.³ U uvodu ove studije Kronija ističe da se bavio kako novijom tako i daljom prošlošću, odnosno viševjekovnim razdobljem od humanizma do Prvog svjetskog rata, nastojeći da dođe do podataka koji će jednog dana pomoći da se uradi iscrpan prikaz slovenskih tema u italijanskoj književnosti, od najdavnijih vremena do savremenog doba.⁴ Ovo djelo predstavlja najavu njegove obimne studije *Poznavanje slovenskog svijeta u Italiji*, objavljene 1958. godine. Riječ je o bogatom istorijskom i bibliografskom pregledu italijanskih spisa i publikacija na slovenske teme, uključujući istorij-

do 1936. godine i u Pragu. Po povratku u Italiju, 1937. godine, počeo je da radi kao predavač na katedrama za slovensku filologiju na univerzitetima u Padovi, Bolonji i Veneciji. Godine 1940. izabran je za redovnog profesora i šefa Katedre, kasnije Instituta za slovensku filologiju Univerziteta u Padovi. Napisao je više od dvije stotine različitih knjiga iz oblasti glotodiktike, leksikografije, paleografije, dijalektologije, književne kritike, istorije književnosti i komparativne književnosti, a njegova bibliografija sadrži ukupno 421 jedinicu. Kronija se bavio i strogo serbokroatističkim temama, pa je tako još dvadesetih godina XX vijeka objavio *Gramatiku srpsko-hrvatskog jezika* (*Grammatica della lingua serbo-croata*, L. Trevisini, Milano, 1922) koja je u Italiji stekla veliku popularnost, doživjevši u naredne četiri decenije čak osam izdanja, posljednje 1966. godine. Pisao je i o razvoju pozorišta kod Srba i Hrvata (*Teatro serbo-croato con autoversioni di Ivo Vojinović e versioni di Carmen Cronia*, Milano, Nuova Accademia Editrice, 1955). Autor je i *Istorije srpsko-hrvatske književnosti* (*Storia della letteratura serbo-croata*, Milano, Nuova Accademia Editrice, 1956), a kao dopunu ovom djelu sačinio je i odgovarajuću antologiju (*Le più belle pagine della letteratura*, Milano, Nuova Accademia Editrice, 1963). Krunu njegovog interesovanja za noviju prozu predstavlja knjiga pod naslovom *Jugoslovenska književnost za djecu i mlade* (*La letteratura giovanile jugoslava*, Milano, Trevisini, 1968) napisana u saradnji sa slovenačkim istoričarem Martinom Jevnikarom, posthumno objavljena 1968. godine. Svoju nastavničku karijeru ovaj strogi i zahtjevni profesor, a prema svjedočenju kolega i studenata skromni i jednostavni čovjek, završio je godinu dana prije smrti koja ga je zadesila u Padovi 11. maja 1967. godine. Up. Valnea Delbianco, *Talijanski kroatist Arturo Cronia*, Split, Književni krug, 2004, str. 15–23.

² Giuseppe dell'Agata, „Filologia slava e Slavistica”, u: Brogi Bercoff, Giovanna i dr. (ur.) *La slavistica in Italia, cinquant'anni di studi (1940–1990)*, Roma, Ministero per i beni culturali e ambientali, 1994, str. 27.

³ Arturo Cronia, *Per la storia della slavistica in Italia (appunti storico-bibliografici)*, Zara, E. De Schonfeld, 1933.

⁴ Isto, str. 8–9.

ski, politički i kulturni kontekst obuhvćen razdobljem dugim čitav jedan milenijum.⁵ Smatrajući da su Italijani prije svih drugih zapadnih i nezapadnih naroda pokazivali interesovanje za slovenske jezike i kulture, Kronija u predgovoru ističe da tvrdnja kako je slovenska kultura za Italiju bila „tajanstvena sfinga” ne odgovara istini.⁶

Na gotovo sedam stotina stranica, kroz sedam poglavlja ove knjige, Kronija je hronološkim redoslijedom predstavio istorijska, politička i kulturna prožimanja i dodire Italije i slovenskih naroda od ranog srednjeg vijeka zaključno sa razdobljem između dva svjetska rata, dajući u bilješkama uz tekst veoma obimnu i iscrpnu bibliografsku građu. Ipak, autor ovo djelo ne smatra cjelovitim i završenim, svjestan činjenice da je riječ o još neistraženom ili tek dotaknutom području „jednostavnih intuicija ili neutemeljenih pretpostavki”.⁷

Premda njegov rad obuhvata različite slovenske kulture, Kronija je znatan dio svog naučnog interesovanja usmjerio prema češkom i slovačkom jeziku i književnosti. Presudan uticaj na to svakako je imao njegov duži boravak u Čehoslovačkoj, prvo kao studenta, a potom i kao gostujućeg profesora. S druge strane, Arturo Kronija gajio je oduvijek interesovanje i za jezik i književnost svog zavičaja Dalmacije, što je rezultiralo njegovim posebnim naučnim zanimanjem za srpskohrvatski jezik i književnost.⁸

U svojoj opsežnoj bibliografskoj studiji Kronija je značajnu pažnju posvetio i Crnoj Gori i Crnogorcima, iako su često u pitanju samo sporadični pomeni, dati u širem, to jest južnoslovenskom kontekstu.

PRVI POMENI CRNE GORE I CRNOGORACA U ITALIJI

Istraživanja Artura Kronije pokazuju da je, od svih evropskih zemalja, Italija do sredine XVII vijeka bila najviše informisana o Slovenima, prije svega o južnoslovenskim narodima sa istočne obale Jadrana.⁹ U tom smislu on ističe ključnu ulogu Mletačke republike koja je oduvijek pokazivala interesovanje za susjedne, balkanske narode, i to najviše iz političkih razloga.¹⁰

⁵ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millenio*, Padova, Officine grafiche STEDIV, 1958.

⁶ Isto, str. 1.

⁷ Isto, str. 559.

⁸ Giovanni Maran, „Arturo Cronia: uomo e slavista”, u: Giovanni Maran i dr. (ur.) *Studi in onore di Arturo Cronia*, Padova, Università di Padova — Centro di studi sull'Europa Orientale, 1967, str. 17–18.

⁹ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 192.

¹⁰ Isto, str. 101.

U pomenima viševjekovnih veza Mletačke republike i Crne Gore Arturo Kronija posebno ističe značaj mletačke diplomatske aktivnosti. Poznata u svijetu kao jedna od prvih zemalja moderne diplomatije, tzv. Presvijetla republika je svoju diplomatsku aktivnost usmjerila i na manje države Balkanskog poluostrva, često s njima sklapajući saveze protiv Turaka. Svjesna političkog i vojnog značaja koji su ove zemlje mogle imati, mletačka diplomatija iznjedrila je brojne *provisores*, *interpretes*, *oratores* i *sapientes de Sclavonia* koje Kronija smatra i „prvim italijanskim stručnjacima za slovenski svijet”, a čiji je zadatak bio da što bolje upoznaju slovenske narode.¹¹

Prve pomene Crnogoraca i crnogorskih krajeva Kronija notira u *Dnevnicima (Diarii)* Marina Sanuda (1466–1536), službenog historičara Mletačke republike, koji sadrže izvještaje mletačkih poslanika sa više evropskih dvorova.¹² Kronija ovo djelo smatra veoma značajnim jer ono donosi podatke o ekonomskom i političkom životu naroda u gradovima na istočnoj obali Jadrana, o njihovim odnosima sa Mletačkom republikom i sukobima sa Turcima.¹³

Među najstarijim knjigama na italijanskom jeziku u kojima je riječ o slovenskim narodima, a među njima i o Crnogorcima, Kronija bilježi djelo *Kraljevstvo Slovena* čiji je autor benediktinski fratar Mavro Orbini (Mauro Orbini, 1563–1611).¹⁴ Koristeći različite izvore, literaturu i arhivsku građu, Orbini je želio da prikaže istoriju svih Slovena kao istoriju jednog naroda, a naročito Južnih Slovena, kojima je posvetio najviše pažnje.¹⁵

Mletački ambasadori, činovnici i diplomate dostavljali su Senatu u Veneciji iscrpne i bogate izvještaje sa svojih službenih putovanja i iz diplomatskih misija. Kronija ih smatra veoma značajnim s obzirom na to da su često sadržali i vrlo precizne informacije o etničkim karakteristikama nekog naroda, njegovom jeziku, kulturi, ekonomskom razvoju i drugim aspektima društvenog života.¹⁶ Što se Crnogoraca tiče, njihovo prisustvo u mletačkim izvorima on tumači razlozima informativne prirode, posebno u pogledu odnosa

¹¹ Isto, str. 41.

¹² Marino Sanudo, *Esposizione di rapporti fra la Repubblica Veneta e gli slavi meridionali*, [brani tratti dai Diarii di — — esistenti nell'I. R. Biblioteca di San Marco, 1496–1533], a cura di Giuseppe Valentini, Venezia, [Tipografia del Commercio], 1863.

¹³ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 127.

¹⁴ Mauro Orbini, *Il Regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*. [Historia di don Mauro Orbini rauseo abbate melitense. Nella quale si vede l'origine quasi di tutti i popoli che furono della lingua slava, con molte, & varie guerre, che fecero in Europa, Asia, & Africa ... Girolamo Concordia], Pesaro, 1601.

¹⁵ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 229.

¹⁶ Isto, str. 102.

Crne Gore i Otomanskog carstva, pa se tako često ističe značaj dinastije Crnojević, a Crna Gora se predstavlja kao dobra saveznica Venecije u borbi protiv Turaka.¹⁷

Kronija u knjizi bilježi izvještaje mletačkih diplomata koji su na putu prema Carigradu prolazili priobalnim područjima današnje Hrvatske, Crne Gore i Albanije, ostavljajući nam opise tih krajeva. Takav kraći opis crnogorskog primorja dat je u izvještaju Karla Ranca iz 1616. godine, kao i mletačkog izaslanika Marijana Bolice koji je 1614. godine obišao čitav skadarski sandžakat, odnosno veliki dio Albanije, čitavu Crnu Goru i dio Hercegovine, sačinivši izvještaj o tom putu.¹⁸

Pored mletačkih diplomatskih izvještaja, kao važne izvore podataka o južnoslovenskim narodima Kronija pominje i mnoga djela crkvene historije. Rimokatolička crkva, svjesna turske opasnosti koja je tada prijetila čitavoj Evropi, slala je na Balkan svoje izaslanke, misionare, često ljude porijeklom iz južnoslovenskih krajeva ili Italijane, čiji je zadatak bio da reorganizuju sveštenstvo, okupe katoličke zajednice i podstaknu ih na borbu protiv Turaka na Balkanu.¹⁹ U tom kontekstu Kronija ukazuje na aktivnost Aleksandra Komulovića (1458–1608), sveštenika porijeklom iz Splita, kome je papa Kliment XVIII krajem XVI vijeka naložio da Crnogorce i Albance podstakne na borbu protiv Turaka.²⁰

Pored hronika crkvenih redova i izvještaja misionara, Kronija u ovom kontekstu pominje i djela inspirisana životima katoličkih svetaca porijeklom iz naših krajeva. U tom smislu vrijedan je pomena životopis Blažene Ozane, prve katoličke svete sa južnoslovenskih prostora, koja je živjela u prvoj polovini XVI vijeka, a koji je već krajem istoga stoljeća sačinio Serafino Raci.²¹

¹⁷ Isto, str. 111.

¹⁸ Carlo Ranzo [*Un viaggio attraverso i Balcani nel 1575: relazione di Carlo Ranzo, gentiluomo di Vercelli, d'un viaggio fatto da Venezia in Costantinopoli, ritornato che fu dalla battaglia navale [di Lepanto], assai curioso per i molti accidenti occorsi / pubblicata a cura e con introduzione di Giovanni Sforza, Lazzeri*], Siena, 1915; Mariano Bolizza, „Relatione et descrizione del Sangiacato di Scuttari [dove si ha piena contezzadelle città et siti, loro villaggi, case et habitatori, rito, costumi, havere et armi di quei popoli, et quanto di considerabile minutamente si contenga in quel ducato]”, Venezia, 1614. — *Starine*, Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti, 1880, knjiga XII, str. 166–193.

¹⁹ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 189.

²⁰ Isto, str. 190.

²¹ Serafino Razzi, *Vita della reverenda serva di Dio, la Madre Suor Osanna da Cattaro [dell'ordine di San Domenico]*, Firenze, 1592. — Prema Kronijinim podacima Serafino Čer-va je ovo djelo 1736. godine preveo na latinski jezik.

Kronija je zabilježio i jednu romansiranu biografiju iz XIX vijeka inspirisanu likom ove katoličke svete.²²

Djelo crkvene historije koje Kronija smatra fundamentalnim za Južne Slovene je *Illyricum Sacrum*.²³ S obzirom na činjenicu da je ovo djelo zasnovano na kritičkom istraživanju arhivske i arheološke građe i da sadrži brojne danas više nepostojeće dokumente, Kronija ga smatra izuzetno značajnim. Pored crkvene, djelo obuhvata i bitne detalje političke historije Južnih Slovena, uz poseban osvrt na formiranje prvih država. Za Crnu Goru najznačajniji je VII tom objavljen 1817. godine u Veneciji, a odnosi se na Duklju, Bar i Drač.²⁴

Italijanski slavist ukazuje i na činjenicu da je o Crnogorcima pisao i čuveni venecijanski pustolov Đakomo Kazanova (Giacomo Casanova, 1725–1798). On je crnogorskom samozvancu Šćepanu Malom posvetio čitavo jedno poglavlje svoje knjige *Istorija turbolencija u Poljskoj*, objavljene 1774. godine u Gorici.²⁵

Na osnovu podataka iz Kronijine studije može se zaključiti da, bez obzira na to kada i u kom kontekstu se Crna Gora pominje u zvaničnim spisima mletačkih historiografa, diplomata i putnika ili u hronikama duhovnih lica, njeni pomeni gotovo uvijek imaju ideološko i političko opravdanje, budući da su je i Mletačka republika i Rimokatolička crkva tada smatrale vrijednim saveznikom u borbi protiv Otomanskog carstva, a takvog saveznika bilo je potrebno nadgledati i pratiti.²⁶ Stoga su napisi na italijanskom jeziku o Crnoj Gori i Crnogorcima, kao i o nekim drugim južnoslovenskim narodima u to vrijeme, bili pretežno informativnog karaktera, budući da još uvijek nije postojao neki značajniji povod koji bi podstakao veće kulturno prožimanje italijanskog i južnoslovenskog prostora.

POMENI CRNE GORE U XIX VIJEKU: TRŠĆANSKI KRUŽOK

Imajući u vidu činjenicu da je kraj XVIII i prva polovina XIX vijeka razdoblje definisanja pojmova narod i nacija i da sama Italija tada još uvijek nije

²² Bonaventura da Maser, *Il giglio del Montenegro, ossia la B. Osanna da Cattaro*, Monza [Tipografia e libreria de' Paolini], 1882.

²³ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 318–319.

²⁴ Farlati D., Colleti J., *Illirici sacri, tomus septimus, Ecclesia Diocletana Antibarensis, Durachensis et Sirmiensis*, Venetiis, 1817.

²⁵ Giacomo Casanova, *Istoria delle turbolenze di Polonia [dalla morte di Elisabetta Petrowna fino alla pace fra la Russia e la Porta ottomana]*, Goriziy, presso editore Valerio de Valeri], 1774. — O Crnoj Gori na str. 200–208.

²⁶ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 104.

bila ujedinjena, podsticaj većem interesovanju za južnoslovenske zemlje i narode Kronija pronalazi i u kontekstu romantičarsko-risordimentalnih ideja.

Zanimanje italijanskih autora za teme crnogorske inspiracije tada je najviše bilo podstaknuto famom o viševjekovnoj borbi Crnogoraca s Otoman-skim carstvom. Kronija ovdje posebno ukazuje na misao i djelatnost Đuzepea Macinija (Giuseppe Mazzini, 1805–1872), ideologa italijanskog preporoda, koji nije skrivao svoje oduševljenje hrabrošću i borbenim stavom južnoslovenskih naroda, pa tako i Crnogoraca.²⁷ Do kraja XIX vijeka pomeni Crne Gore u Italiji kretaće se pretežno u političkom kontekstu crnogorsko-turskih ratova.

U svom pregledu odjeka slovenskog svijeta u Italiji Arturo Kronija ističe kao posebno značajnu književnu aktivnost autora iz pograničnih krajeva italijanskog i južnoslovenskog svijeta, koja se razvijala kako na tragu Macinijevih risordimentalnih ideja o naciji, tako i podstaknuta prevođenjem i tumačenjem južnoslovenske narodne poezije italijanskog leksikografa, književnika i prevodioca dalmatinskog porijekla Nikole Tomazea (Niccolò Tommaseo, 1802–1874).²⁸

Kronija posebno upućuje na razvijenu publicističku djelatnost u Trstu u kome tokom XIX vijeka izlaze brojna glasila na italijanskom jeziku (*Osservatore triestino*, *Favilla*, *Diavoletto*, *Letture di famiglia*) i u kojima raznovrsne radove na slovenske teme objavljuju istaknuti novinari i književnici: Pačifiko Valusi, Frančesko dal Ongaro, Jakov Čudina, Franjo Karara i drugi.

U kontekstu popularizovanja južnoslovenskih tema Arturo Kronija posebno ističe značaj tršćanskog časopisa *Favilla*, koji je u deceniji svog izlaženja (1836–1846) objavio niz priloga iz života, književnosti i istorije raznih južnoslovenskih naroda.²⁹ On posebno upućuje na djelatnost jednog od urednika ovog časopisa, romantičarskog pjesnika Frančeska dal Ongara (Francesco Dall'Ongaro, 1808–1873), na čiju je slavenofilsku aktivnost u značajnoj mjeri uticala aktivnost Nikole Tomazea na prevođenju i tumačenju južnoslovenske narodne poezije.³⁰ Dal Ongaro je, kao autor više djela slovenske tematike, intenzivno radio na zbližavanju italijanskog i južnoslovenskog svijeta.³¹ Godine

²⁷ Giuseppe Mazzini, „Le lettere slave”, *L'Italia del Popolo*, Genova, 1857.

²⁸ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 458–459.

²⁹ Isto, str. 457.

³⁰ Isto.

³¹ Kronija je u svojoj studiji uputio na više djela slovenske tematike Frančeska dal Ongara: narativnu prozu *Mali put u Istru (Il Viaggetto nell'Istria)*, baladu *Uska (Uska)*, dramu u 5 činova *Slovenski Herkul (Ercole slavo)*. Kada je riječ o djelima crnogorske inspiracije Kronija notira njegovu priču *Jela. Crnogorska djevojka (Yella. La fidanzata del Montenegro)*. Up. Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 457–458.

1840. objavio je članak „O narodnoj poeziji slovenskih naroda”, u kome razmatra osnovne karakteristike i tematiku slovenske narodne poezije, proučava njeno porijeklo, ističući njene prednosti u odnosu na stare evropske književnosti.³² Ovaj članak je u velikoj mjeri podstakao njegove savremenike na proučavanje narodne poezije Južnih Slovena, pa ga Kronija ocjenjuje veoma značajnim.³³ Kronija bilježi i slavenofilsku aktivnost dvojice Dubrovčana, Antuna Kaznačića i Meda Pucića, tada studenata u Padovi, koji su u ovom tršćanskom časopisu u petnaest nastavaka pisali o istoriji, pismenosti, književnosti, tradiciji, etnografiji, običajima i značajnim ličnostima tadašnje južnoslovenske kulture.³⁴ Jedan od istaknutih ciljeva *Faville* bio je i da tršćansku javnost što bolje upozna sa istorijom i kulturom slovenskih naroda.³⁵

U kontekstu italijansko-crnogorskih kulturnih veza Kronija navodi da je tršćanska javnost još krajem XVIII vijeka pokazivala interesovanje za Crnu Goru, pa u prilog toj tvrdnji upućuje na članak o Crnogorcima objavljen u listu *Osservatore triestino* 1790. godine, prilikom boravka jedne crnogorske delegacije na čelu s vladikom Petrom I u Trstu, na putu za Rusiju.³⁶

Italijanski slavist ukazuje posebno na značaj tršćanskog časopisa *Favilla*, s obzirom na to da je u njemu objavljen i prvi prevod iz pjesničkog djela Petra II Petrovića Njegoša na italijanski jezik.³⁷ Riječ je o pjesmi „Tri dana u Trijestu”, ispjevanoj 1844. godine upravo tokom boravka crnogorskog vladike-pjesnika u ovom sjevernojadranskom gradu.³⁸ Ukazuje se i na podatak da je iste godine prevod ove Njegoševe pjesme preštampan u još dva lista na italijanskom jeziku, *Gazzetta di Zara* i *Fama*.³⁹

³² Francesco dal Ongaro. „Sulla poesi a popolare dei popoli slavi”. — *Favilla*, V/1840, [br. 15 (12. IV), str. 113–119].

³³ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 457.

³⁴ Isto, str. 465.

³⁵ Isto.

³⁶ „Notizie storico-politiche riguardanti l'attuale stato della nazione slaveno-serviana, conosciuta sotto il nome di Montenegrini; come anche de' suoi Paesi, ricavate da genuini manoscritti che si conservano in Montenegro, e verificate ocularmente nell'anno 1789”. — *Osservatore Triestino*, Trieste, VII/1790, br. 8 [(27. I), str. 80–83; br. 9 (30. I), str. 92–93; br. 11 (6. II), str. 111–113; br. 12 (10. II), str. 121–123; br. 13 (13. II), str. 133–135; br. 15 (20. II), str. 151–152; br. 38 (12. V), str. 442–444; br. 40 (19. V), str. 467–468; br. 41 (22. V), str. 480–483].

³⁷ O prevodima Njegoševe poezije na italijanski jezik up. Vesna Kilibarda, *Njegoš i Italija*, Cetinje, Institut za crnogorski jezik i književnost, Cetinje, 2014, str. 78–86.

³⁸ Petar II Petrović Njegoš, „Tre giorni a Trieste”. — *Favilla*, Trieste, IX/1844 [br. 5, str. 75].

³⁹ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 465.

Kronija navodi da nakon što je tršćanski slavenofilski kružok započeo prevodilačku aktivnost vezanu za Njegoševo pjesničko djelo, nju nastavlja Jakov Ćudina (Giacomo Chiudina, 1826–1900) publicist, istoričar i prevodilac iz Splita, u to vrijeme profesor „ilirskog jezika” na Nautičko-trgovačkoj akademiji u Trstu.⁴⁰ Svega desetak dana nakon što je objavljen prvi prevod odlomka *Gorskog vijenca* u Ćudininom prevodu, tršćanski *Osservatore* donio je kratku ali laskavu i tačnu ocjenu ovog djela iz pera Nikole Tomazea, na koji i Kronija takođe ukazuje u svojoj studiji.⁴¹ On prati i kasniju prevodilačku djelatnost Jakova Ćudine, osvrćući se na njegovu dvotomnu knjigu prevoda slovenske poezije u kojoj su se našli i njegovi prevodi Njegoševog pjesničkog djela, nastali nakon smrti crnogorskog vladike-pjesnika.⁴² Italijanski slavist notira i *Istoriju Crne Gore* Jakova Ćudine, u kojoj je dalmatinski pisac, pored pregleda različitih razdoblja crnogorske istorije objavio i sve svoje do tada sačinjene prevode Njegoševe poezije, dodajući ovdje još jedan, do tada neobjavljeni odlomak.⁴³

Kronija u svojoj knjizi pominje i druge prevodioce Njegoševe poezije, poput Dalmatinca Ivana Nikolića⁴⁴ i italijanskog sveštenika Ćezara Tondinija de Kvarengija (Cesare Tondini de Quarenghi, 1839–1907).⁴⁵ Bilježi i publicističku djelatnost Marka Cara koji je o Njegošu napisao iscrpan članak za jedan rimski list.⁴⁶ Kronija notira da su se pjesničkim djelom crnogorskog vladike-pjesnika, izuzetno cijeneći njegovu poeziju, bavili i prvi italijanski slavisti. Tako je jedan od prvih italijanskih slavista Domenico Čampoli krajem osamdesetih godina XIX vijeka pisao o Njegošu u svojoj dvotomnoj istoriji slovenskih književnosti.⁴⁷ Kronija navodi podatak da je o crnogorskom vladici i pjesniku od italijanskih slavista u XX vijeku pisao i Umberto Urbani (1888–1967), pro-

⁴⁰ O prevodilačkoj aktivnosti Jakova Ćudine vidi: Vesna Kilibarda, nav. djelo, str. 86–95.

⁴¹ Niccolò, Tommaseo [„Libri vari”]. — *Osservatore Triestino*, Trieste, [LXIV]/1847 [br. 129 (27. X)], str. 513–514].

⁴² Giacomo Chiudina, *Canti del popolo slavo [tradotti in versi italiani con illustrazioni sulla letteratura e sui costumi slavi]*, Firenze [M. Cellini], 1878.

⁴³ Giacomo Chiudina, *Storia del Montenegro da’ tempi antichi fino ai nostri*, Spalato [Antonio Zannoni tipografo editore], 1882.

⁴⁴ Petar II Petrović Njegoš, *Il serto della montagna. Quadro storico del secolo XVII di Pietro Petrovich-Njegus*. Traduzione dal serbo di Giovanni Nikolić, Fabriano [Prem. stab. tip. Gentile], 1902.

⁴⁵ Petar II Petrović Njegoš, *Il Montenegrino all’onnipotente, ode di Pietro Petrovic Niegus ultimo principe-vladica del Montenegro*, traduzione dal serbo-croato (Cesare Tondini de Quarenghi), Roma [Tipografia cooperativa-sociale], 1901.

⁴⁶ Marco Zar, „Un principe poeta (Petrović-Njegoš)”. — *Fanfulla della Domenica*, Roma, IX/1887 [br. 45 (6. XI)], str. 2–3].

⁴⁷ Domenico Ciampoli, *Letterature slave I–II*, Milano [Hoepli], 1889–1891.

fesor srpskohrvatskog jezika na Univerzitetu u Trstu, koji je objavio dva rada o Njegoševoj poeziji.⁴⁸ U ovom kontekstu Kronija pominje i članak pod naslovom „Crnogorski pjesnik Petar II Petrović Njegoš” italijanskog slaviste Đovannija Mavera (Giovanni Maver, 1891–1953).⁴⁹

Prema Kronijinim podacima, o Njegošu i njegovom pjesničkom djelu u XX vijeku pisalo se i u političkom kontekstu „crnogorskog pitanja”, o čemu će biti više riječi kasnije. Kronija posebno upućuje na članak „Italija i Crna Gora u sjećanju dva pjesnika” Karla Kurta, u kome ovaj proučavalac romantičarske književnosti, između ostalog, podsjeća na prevođenje Njegoševе poezije u tršćanskom časopisu *Favilla*, ukazujući na postojanje viševjekovnih veza između crnogorskog i italijanskog naroda.⁵⁰

Kronija ističe da su Njegoševa tršćanska poznanstva, česti boravci u Italiji, kao i njegove političke ideje koje su se uklapale u risordimentalni duh tadašnje Italije, bitno uticali na jačanje zainteresovanosti tršćanske javnosti za njegov lik i djelo.⁵¹ Tako je tršćanska javnost imala priliku da upozna Njegošev lik i djelo i prije nego što je njegova pjesma „Tri dana u Trijestu” u italijanskom prevodu 1844. objavljena u tršćanskom listu *Favilla*. U ovom smislu, Arturo Kronija upućuje na putopisne zapise tršćanskog botaničara Bartolomea Bjažoleta, objavljene 1841. godine u Trstu, u kojima je Petar II Petrović Njegoš prikazan u svom crnogorskom ambijentu.⁵² Ovo interesovanje ne završava se samo na prevođenju i tumačenju njegove poezije i opisu Njegoševе Crne Gore, već se pokazuje i u romantičarskim književnim ostvarenjima tršćanskih autora, inspirisanim likom crnogorskog vladike-pjesnika. Kronija bilježi da su u deceniji nakon Njegoševе smrti u tršćanskoj romantičarsko-risordimentalnoj kulturnoj klimi nastala dva prozna djela u kojima se crnogorski vladika i pjesnik pojavljuje i kao književni lik. To su knjižica *Pero i Vilka*

⁴⁸ Umberto Urbani-Urbanaž, „Pietro II Petrović Njegoš”, in: *Scrittori jugoslavi*, knj. I, Trieste [Parnaso], 1927, str. 11–20; Umberto Urbani, „Un principe montenegrino (Pietro Petrović Njegos). Nel centenario del Serto della montagna” — *Rivista di letterature moderne*, III/1948 [sv. 1–2, str. 95–98].

⁴⁹ Giovanni Maver, „Il poeta montenegrino Petar Petrović Njegoš”, *Il Ponte*, XI/1955, br. 8–9, str. 1431–1442.

⁵⁰ Carlo Curto, „L’Italia e il Montenegro nel ricordo di due poeti”, *La Vita Internazionale*, Milano, XXIII/1920, br. 16 [(20. VIII), str. 370–371].

⁵¹ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 374.

⁵² Bartolomeo Biasoletto, *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell’anno 1838 dalla Maestà del Re Federico Augusto di Sassonia nell’Istria, Dalmazia e Montenegro [del dottore —, membro di più società accademiche]*, Trieste [H. F. Favarger libraio], 1841. / O Crnoj Gori, str. 68–117.

ili Crna Gora, njen način života i običaji, definisana kao odlomak iz neizdatog romana, čiji je autor Pietro L. Đenerini, jedan od urednika tršćanskog časopisa *Diavoletto*⁵³ i duža pripovijetka *Jela. Crnogorska djevojka*, tršćanskog novinara i pjesnika Frančeska dal Ongara.⁵⁴

Romantičarski prikaz južnoslovenskih naroda u borbi protiv tuđinske vlasti za Italijane risordimentalnog doba bio je posebno zanimljiv s obzirom na činjenicu da su ovi narodi vjekovima dijelili istu sudbinu. U tom kontekstu Kronija notira bogatu književnu produkciju, ocjenjujući da je u ovom slučaju riječ uglavnom o manje poznatim autorima i djelima manje umjetničke vrijednosti. U okviru takve produkciji italijanski slavist bilježi i nekoliko djela crnogorske tematike, to jest *di argomento montenegrino*.⁵⁵

Ipak, o Crnoj Gori nijesu pisali samo manje značajni autori, već i čuveni italijanski pjesnici.⁵⁶ Kronija pominje odu koju je Gabriele D'Annunzio, nadahnut Tomazeovim prevodima naše narodne poezije, posvetio italijanskoj kraljici Jeleni Petrović-Savoja.⁵⁷

Arturo Kronija prati interesovanje italijana za Južne Slovence koje se nastavilo i nakon ujedinjenja Italije (1861), kada se u ovoj zemlji, na tragu romantizma i ideja italijanskog risordimenta i dalje vjeruje u jake italijansko-slovenske veze. Italijanska javnost i dalje pokazuje interesovanje za istoriju, geografiju i politička zbivanja na južnoslovenskim prostorima. Kronija posebno upućuje na Crnogorce, njihovu herojsku tradiciju i borbu za oslobođenje od turske vlasti u XIX vijeku.⁵⁸ Tokom druge polovine XIX vijeka u Italiji se pisalo o crnogorskoj istoriji, tradiciji i običajima.⁵⁹

⁵³ Pietro Generini, *Pero e Vilka, ossia il Montenegro, suoi usi e costumi. Brano di romanzo inedito*, Trieste, [Tipografia del Lloyd austriaco], 1853.

⁵⁴ Francesco Dall' Ongaro, *La fidanzata del Montenegro in Racconti*, Firenze [Successori Le Monnier], 1869.

⁵⁵ Niccolò Ivellio, *Monte Nero. Canti tre*, Venezia [Francesco Abreola stampatore], 1806; Teobaldo Ciconi, „I Montenegrini”, *Letture di famiglia*, Trieste, [II]/1853 [str. 96–97]; Luigi Fichert, *La madre slava*, Zara, [Demarchi-Rougier], 1857; Felice Uda, *Melodie intime*, Milano [Tipografia Garbini], 1877; Vincenzo Magnani, „Marica”, *La Sinistra*, Reggio Emilia, 1890; Eugenio Kerzollo, *Nella Montagna Nera. Milena, storia montenegrina*, Milano [Treves], 1903.

⁵⁶ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 593.

⁵⁷ Gabriele D'Annunzio, „Per la Regina (19. XII 1915)” [in *Canti della guerra latina* (1914–1918), *Opera omnia*, edizione nazionale in 48 volumi, tom IX], Milano, 1933 [str. 98–99].

⁵⁸ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 411–412.

⁵⁹ Timeleone Vedovi, *Cenni statistici sul Montenegro*, Cremona [Tipografia di Bartolomeo Montaldi], 1862; Isti, *Cenni sul Montenegro*, Mantova [Eredi Segna Tip], 1869; Isti, *Lettere sopra una storia di Montenegro*, Venezia, [Tipografia S. Giorgio], 1869; Isti, *Cenni sulle ori-*

VJENČANJE SAVOJA — PETROVIĆ

Interesovanje Italijana za Crnu Goru i Crnogorce do kraja XIX vijeka bilo je, prema ocjeni Artura Kronije, povremeno i nije bilo praćeno temeljnim istraživanjima. Pisalo se sporadično i bez pripreme, izuzev *Istorije Crne Gore* Jakova Ćudine koju Kronija smatra dokumentovanim djelom.⁶⁰ Prekretnicu u interesovanju italijanske javnosti za Crnu Goru predstavlja 1896. godina, odnosno vjenčanje crnogorske princeze Jelene Petrović Njegoš i italijanskog princa prestolonasljednika Viktora Emanuela III Savojskog. Tim povodom Crna Gora je postala naslovna tema ne samo italijanske, već i evropske štampe.

Kronija navodi da je od te 1896. godine na italijanskom jeziku objavljena „lavina raznih publikacija crnogorske tematike”.⁶¹ Tu publicističku ekspanziju Kronija naziva „velikim trijumfom male Crne Gore”.⁶² Već na glas o vjeridbi prinčevskog para u avgustu 1896. godine Crnu Goru su posjetili brojni italijanski novinari sa željom da italijansku javnost upoznaju sa zemljom svoje buduće kraljice. Pored novinara, bilo je tu i stručnjaka raznih profesionalnih profila, publicista, prirodnjaka, istraživača, koji su se za kratko vrijeme predstavili kao pravi „montenegrinolozi”.⁶³ Pisalo se o crnogorskoj tradiciji i običajima, o geografskim i demografskim karakteristikama zemlje, kao i o istoriji crnogorske vladajuće dinastije i njenim vezama sa italijanskom vladajućom kućom Savoja.

Među beletrističkim napisima objavljenim u čast vjeridbe i vjenčanja prinčevskog para Kronija pominje nekoliko djela romantične proze kao i epitalamske stihove napisane ne samo na italijanskom, već i na latinskom jeziku.⁶⁴ Vjenčanje je bilo povod nastanka i jedne romantične opere u dva čina sa temom iz crnogorskih ratova u XVII vijeku.⁶⁵

gini, sulla lingua e sulla letteratura degli slavi, Mantova [Eredi Segna], 1872; Giovanni Veludo, *Sopra una storia di Montenegro*, Venezia [Tipografia San Giorgio], 1869.

⁶⁰ Giacomo Chiudina, *La storia del Montenegro (Crnagora) da' tempi antichi fino ai nostri*, Spalato [Antonio Zannoni tipografo editore], 1882.

⁶¹ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 501.

⁶² Isto, str. 502.

⁶³ Isto, str. 501.

⁶⁴ Ernesto Mezzabotta, *La Montenegrina. Narrazione storico-aneddotica illustrata*, Roma [Edoardo Perino], 1896; Antonio Campanella, *In onore di Nicolo I, Principe del Montenegro. Versi*, Napoli [Reale Stabilimento Pansini], 1896; G. B. Giandino, *Per le nozze dell'A. R. Vittorio Emanuele con la principessa Elena, carme latino con versione di C. Tincani*, Milano, 1896.

⁶⁵ Marco Anzoletti, *Militza, episodio delle guerre montenegrine, epoca secolo XVII, opera romantica in due atti*, Milano [Tipografia L. F. Cogliati], 1897.

Uspostavljanje rođaćkih veza crnogorske i italijanske dinastije podstaklo je i objavljivanje djela koja su imala za cilj da ukažu na veze Crnogoraca i Italijana u daljoj prošlosti, posebno na viševjekovne odnose Crne Gore i Mletačke republike. Italijanski slavist ističe objavljivanje i komentarisanje italijanskih arhivskih dokumenata, posebno onih iz Venecijanskog arhiva, koji se odnose na pojedine epizode iz davnih vremena crnogorske istorije.⁶⁶

Pored brojnih novinara i dopisnika italijanskih časopisa i listova koji su među prvima predstavili Crnu Goru italijanskoj javnosti, kao i istoriografa koji su u svojim djelima prikazivali razne epohe crnogorske istorije, Arturo Kronija bilježi i istraživački rad više italijanskih prirodnjaka, koji su se takođe našli među posjetiocima domovine buduće italijanske kraljice. Zahvaljujući interesovanju ovih naučnika nastaju različita naučna djela iz oblasti botanike, rudarstva, antropologije, geografije i prava Crne Gore.

Posebnu pažnju italijanski slavist posvetio je radovima italijanskog botaničara Antonija Bladačija (Antonio Baldacci, 1867–1950) koji se od rane mladosti bavio proučavanjem florističkih i biljno-geografskih karakteristika Crne Gore, Albanije i Grčke. Ovaj italijanski naučnik u Crnoj Gori prvi put je boravio 1886, objavivši iste godine svoje utiske u knjizi pod naslovom *Boka Kotorska i Crnogorci*.⁶⁷ Na osnovu Kronijinih podataka očito je da se zanimanje ovog prirodnjaka nastavilo ne samo narednih godina, nego i decenija.⁶⁸ Kronija ističe da ni ovaj poznavalac Crne Gore nije propustio priliku da objavi nešto u čast uspostavljanja rodbinskih veza između vladajućih dinastija Crne Gore i Italije. Svoje utiske iz nekoliko susreta sa Crnom Gorom ovim povodom objavio je u knjizi *Crna Gora, sjećanja jednog botaničara*.⁶⁹ Kronija ne zaboravlja da pomene političko-propagandnu aktivnost Antonija Baldačija, koja će započeti 1918. godine, u okviru koje se zalagao za restauraciju nezavisne crnogorske države.

⁶⁶ *Il Montenegro da relazioni dei provveditori veneti (1687–1735)*, Venezia [a cura di Ferdinando Ongania, Tipografia emiliana], 1896; Cesare Augusto Levi, *Venezia e il Montenegro: [Giorgio Czernovich, Antivari 1443–1496, Stefano Mali finto czar e gli ultimi conati della Repubblica]*, Venezia [Stab. tip. Visentini], 1896; Eugenio Barbarich, „Pagine di storia militare veneto-montenegrina” [*Rivista militare italiana*], Roma [XLI]/1896 [I. XI, str. 1979–2025].

⁶⁷ Antonio Baldacci, *Le Bocche di Cattaro ed i Montenegrini [impressioni di viaggio e notizie da servire per introduzione alla flora della Cernagora]*, Bologna [Società tipografica Azzoguidi], 1886.

⁶⁸ Antonio Baldacci, „Cenni e appunti intorno alla flora del Montenegro” [estratto dal giornale *Malpighia*], Genova, 1891; Isti, „Altre notizie intorno alla flora del Montenegro [Il materiale raccolto nel 1891]”, *Malpighia*, Genova], 1893, [VII, str. 163–191, 279–288.]

⁶⁹ Antonio Baldacci, *Crnagora, memorie di un botanico*, Bologna [Zanicchelli], 1897.

Među naučnicima koji su objavljivali rezultate svojih naučnih ekskurzija po Crnoj Gori Kronija pominje i antropologa Uga Vrama,⁷⁰ kao i neke autore koji su se potrudili da italijansku javnost što bolje upoznaju sa određenim aspektima pravnog sistema crnogorske knjaževine.⁷¹ Među montenegrinolozima koji su o Crnoj Gori pisali inspirisani vjenčanjem Savoja — Petrović, Kronija bilježi i ime Pjetra Amoroza. Prve decenije svoje spisateljske djelatnosti ovaj autor bavio se crnogorskom vladarskom porodicom, mada će snažno interesovanje za Crnu Goru ponovo pokazati dvadesetih godina XX vijeka.⁷²

Interesovanje italijanske javnosti za vladajuću dinastiju Petrović nastavlja se i nakon vjenčanja i nije usmjereno isključivo na prinčevski par Petrović — Savoja. Tako Kronija u svojoj studiji bilježi i ime Emilija Bocija (Emilio Bozzi) koji je 1889. godine u časopisu *Provincia* iz Kremone objavio prevod na italijanski jezik jedne pjesme cetinjskog stihotvorca Radoja Roganovića, posvećene vjeridbi crnogorske princeze Milice i ruskog velikog kneza Petra Nikolajeviča Romanova. Prema Kronijinim navodima prevod je štampan iste godine u cetinjskom listu *Nova Zeta*.⁷³ Godinu dana kasnije, u ovom cetinjskom glasilu izaći će i prevod jedne pripovijetke crnogorske tematike na italijanskom jeziku, koju je autor Vincenco Manjani prethodno objavio u Italiji.⁷⁴

⁷⁰ Ugo Vram, „Osservazioni antropologiche nel Montenegro” [*Atti della società romana di antropologia*], 1905, [knj. XI, sv. 2–3, str. 183–193]; Isti, *Viaggio in Montenegro e Albania nel 1902*, Roma [Lux], 1906.

⁷¹ Bernardino Alimena, „La legislazione penale nel Montenegro” [*Giustizia penale*], Roma, [II]/1896. [sv. 37].

Antonio Zocco, „Il codice civile del Montenegro e il diritto romano”, estratto dalla [*Rivista scientifica del diritto*, E. Loescher], Roma, 1897; Isti, *Il codice generale dei beni del principato del Montenegro e il diritto romano [con speciale riguardo ai titoli di Digesti de diversis regulis iuris]*, Catania [Monaco e Mollica], 1897; Isti, *La nuova edizione del codice generale dei beni del Montenegro*, Roma [Fratelli Bocca], 1898; Isti, *La nuova edizione del codice civile del Montenegro e il diritto romano, la gestione di affari*, Catania, 1899.

⁷² Kronija notira sljedeće njegove naslove: *La Cernagora ed i suoi abitanti*, Bari, 1900; *Il principe Nicola e la principessa Milena del Montenegro*, Bari, 1901; *Alcune note della letteratura montenegrina*, Bari, 1902; *Il principato del Montenegro deve essere un regno*, Bari, 1904; *Re e poeta. Alcune osservazioni psicologiche su Nicola I del Montenegro*, Napoli, 1910.

⁷³ Radoje Roganović [„Perche piu’ bella di Venere... (Knjeginji Milici prilikom srećne vjeridbe)”, *Nova Zeta*, Cetinje, I/1889, br. 6, str. 242]. — Up. Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 550.

⁷⁴ Vincenzo Magnani, „Marizza”. — *La Sinistra*, Reggio Emilia, 1890. Kronija upućuje na prevod ove pripovjetke objavljen u *Novoj Zeti*, Cetinje, II/1890, br. 6 [str. 203–207]. Up. Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 550.

U Kronijinoj knjizi ukazano je i na činjenicu da se jedan vid interesovanja italijanske javnosti za Crnu Goru ogledao i u prevođenju pjesničkog djela crnogorskog knjaza Nikole I Petrovića Njegoša, oca princeze, potom italijanske kraljice Jelene.⁷⁵ Naglašava se kako se o pjesničkoj aktivnosti crnogorskog vladara u Italiji veoma malo znalo do 1896. godine.⁷⁶ Kronija smatra da je poezija Nikole I relativno skromne umjetničke vrijednosti i da je nježno prevođenje na italijanski jezik rezultat prije svega privilegovanog položaja bliskog rođaka italijanske vladajuće dinastije Savoja.⁷⁷ U Kronijinoj knjizi zabilježeni su podaci o prvom italijanskom prevodu *Balkanske carice*, dramskog spjeva crnogorskog vladara, objavljenom 1897. godine, koji su za predstavu u firentinskom pozorištu adaptirali Pietro i Umberto Vale.⁷⁸ U kontekstu prevodilačke aktivnosti Vale i njegovog sina, koja je ocijenjena više kao parafraza nego kao pjesnički prevod, Kronija ukazuje i na rad kanonika iz Dubrovnika Luidija de Pavišića.⁷⁹ Riječ je o kraćem kritičkom djelu nastalom iste godine s ciljem da pokaže razliku između prevoda Pjetra i Umberta Vale i originala djela.

Kronija bilježi da je dvije godine kasnije u Zadru objavljen još jedan italijanski prevod ovog najpoznatijeg pjesničkog djela crnogorskog knjaza. Autor ovog prevoda je Ivan Nikolić, poznat i kao prevodilac Njegoševog *Gorskog vijenca*.⁸⁰ U godinama neposredno nakon vjenčanja Savoja — Petrović na italijanski jezik prevedena su i neka druga djela Nikole I. Italijanski slavist pominje u ovom kontekstu prevodilačku djelatnost Evgenija Barbarića. Ovaj italijanski oficir, koji je već pisao o Crnoj Gori i njenim odnosima sa Mletačkom republikom, okušao se u prevođenju *Novih kola* crnogorskog knjaza-pjesnika.

⁷⁵ O prevođenju književnog djela Nikole I Petrovića Njegoša up. Vesna Kilibarda, „Osvrt na italijanske prevode književnog djela Nikole I Petrovića Njegoša”. *Kralj Nikola — ličnost, djelo i vrijeme*, Podgorica, CANU, 1998, knj. 49, str. 135–147.

⁷⁶ Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, str. 519.

⁷⁷ Isto, str. 549–550.

⁷⁸ Nicola I Principe del Montenegro, *L'Imperatrice dei Balcani. Dramma in tre atti. Traduzione e riduzione di Umberto e Pietro Valle*, Firenze [Tipografia di M. Ricci], 1897.

⁷⁹ Dottor L. C. de Pavissich, *Saggio di raffronti e dimostrazioni concernenti la Balkanska carica (Imperatrice dei Balcani) di Sua Altezza Nicolo' I Principe del Montenegro*, Trieste [Stabilimento tipo-litografico Sambo e C.], 1897.

⁸⁰ *L'Imperatrice dei Balcani. Dramma in tre atti di Nicolo I Principe del Montenegro, traduzione dal serbo di Giovanni Nikolic*, Zara [Enrico De Schoenfeld], 1899.

Odlomci njegovog prevoda pojavili su se prvo u rimskom časopisu *Nuova Antologia*, a zatim su objavljeni i u posebnom izdanju.⁸¹

Arturo Kronija notirao je i dva djela na italijanskom posvećena ne samo pjesništvu, nego i ličnosti crnogorskog knjaza, čiji su autori Domenico Beiso i Pjetro Amoroso.⁸²

Interesovanje za pjesničko djelo knjaza Nikole I jenjava nakon euforije podstaknute vjenčanjem. Ipak, tokom prve dvije decenije XX vijeka pojavilo se još nekoliko prevoda iz njegovog pjesničkog opusa. Kronija bilježi da je 1906. godine u Torinu, u sklopu luksuzno opremljenog izdanja Rimske sekcije Italijanske pomorske lige, objavljena knjaževa oda *Moru* u prevodu Umberte Grifini.⁸³ Zanimanje italijanske književne javnosti za pjesnički rad knjaza Nikole nastavilo se i u godinama balkanskih i Prvog svjetskog rata. U Kronijinoj bibliografiji pominju se dva prevoda iz poezije crnogorskog kralja iz pera Enrika Emilija Ximenesa (Enrico Emilio Ximenes): poema *Na ponoći*⁸⁴ i lirski pjesma *Šetnja na Lovćen*.⁸⁵ Italijanski slavist upućuje i na opširni članak Karle Kadorna koji se bavi ženskim likovima u dramama crnogorskog vladara.⁸⁶

I poslije 1918. godine, kada je Crna Gora pripojena Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, objavljeni su u Italiji prilozi crnogorske tematike. Italijanski slavist piše o prevodilačkoj djelatnosti Pjer Emilija Bozija (Pier Emilio Bosi) koji je 1918. godine na italijanskom jeziku u Salernu objavio jedan fragment iz *Balkanske carice* Nikole Petrovića.⁸⁷

⁸¹ „I Canti epici di S. A. il Principe Nicola di Montenegro”, tradotto dal tenente Eugenio Barbarich, *Nuova Antologia*, Roma [knj. CLVIII], 1898 [sv. 632 (16. IV), str. 685–704]; *Nuovi Canti (Nova Kola) di Nicola I Principe del Montenegro*. Traduzione italiana di Eugenio Barbarich, tenente di fanteria, Roma [Enrico Voghera editore], 1898.

⁸² Domenico Beisso, *Il padre della nostra regina (cenni biografici per le scuole e per il popolo)*, Roma, [Tipografia di Valbi Giovanni], 1900; Pietro Amoroso, *Il Principe Nicola e la Principessa Milena del Montenegro*, Bari, 1901.

⁸³ Nikola Petrović Njegoš I, *Santo mare, ode al Mare* tradotta da Umberta Griffini. [Illustrazione di Vito Pardo e Petar J. Potchek. Pubblicato a cura della sezione di Roma della Lega navale italiana], Torino, 1906.

⁸⁴ *A Mezzanotte. Versi*. Traduzione di Enrico Emillio Ximenes, Ferrara [Stab. Tip. Ferrarese], 1913.

⁸⁵ „Attorno al Lowcen”, *Emporium*, Bergamo [knj. XL, 1914, br. 237 (septembar), str. 192–203].

⁸⁶ Carla Cadorna, „Due tipi di donna nei drammi di Re Nicola del Montenegro”, *Rassegna nazionale*, a. XXXVII/1915 [knj. CCVI (1. XI), str. 85–90; (16. XI), str. 205–209].

⁸⁷ *L'Imperatrice dei Balcani. Melodramma in tre atti*. Tolto dal dramma del Re Nicola da Pier Emilio Bosi, Salerno [Stab. tip. f. Ili Jovane di G.], 1918.

CRNOGORSKO PITANJE

Ponovno interesovanje za crnogorske teme u Italiji Kronija notira po završetku Prvog svjetskog rata, kada je najmanja balkanska država nelegalno prisjedinjena novoformiranoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, izgubivši svoj viševjekovni suverenitet.⁸⁸ Autor ističe da je ovaj politički događaj naišao na oštru osudu određenih grupa italijanskih intelektualaca koji su se zalagali za povratak crnogorske nezavisnosti. Bilo je tu razloga i političke koristi, budući da je dolazeći italijanski fašistički režim u Kraljevini Jugoslaviji vidio prijetnju za svoje teritorijalne aspiracije vezane za Istru i Dalmaciju.⁸⁹ Kronija navodi da se iste godine o političkim previranjima u Crnoj Gori raspravljalo i u italijanskom Senatu.⁹⁰ Povodom crnogorskog pitanja u određenim italijanskim krugovima započinje intenzivna procrnogorska politička kampanja koja će potrajati gotovo čitavu deceniju. Tokom nje na italijanskom jeziku objavljivane su brojne političke brošure, monografske publikacije i novinski članci čiji je cilj bio da se italijanskoj javnosti objasni aktuelno političko stanje u Crnoj Gori i da se kod Italijana podstaknu simpatije prema crnogorskom narodu.⁹¹ Kronija navodi da su u to vrijeme formirani brojni i vrlo borbeni crnogorski komiteti koji su širom Italije zagovarali obnovu nezavisnosti Crne Gore (*Comitati dei profughi montenegrini*), čije su glavne vođe bile na čelu raznih akcija intenzivne procrnogorske propagande. Cilj ovih udruženja bio je da se crnogorsko pitanje izdigne na međunarodni nivo, te da se pomogne borba za prava Crne Gore.

U popularizaciji političke situacije u Crnoj Gori Kronija ističe kao vrlo značajnu i publicističku aktivnost brojnih štampanih medija u Italiji koji su dvadesetih godina objavljivali apologetske i polemičke tekstove o još aktuelnom „crnogorskom pitanju”. Među najpoznatijim glasilima koja su objavljivala priloge procrnogorske propagande Kronija pominje publikaciju *Revue de Montenegro* koja izlazi od septembra 1918. godine u Napulju, a čiji je urednik bio Alberto Albino, koji je i sam pisao o Crnoj Gori.⁹² U političkoj kampanji za povratak crnogorskog suvereniteta ističe i značaj milanskog lista *Adriatico nostro* i rimskog *Eco del Montenegro*.⁹³

⁸⁸ Arturo Cronia, nav. djelo, str. 584–585.

⁸⁹ Isto, str. 579–580.

⁹⁰ Fidele Novellis, *Il discorso nel Senato*, 1918, Roma.

⁹¹ Arturo Cronia, nav. djelo, str. 591.

⁹² Roberto Albino, *Il Montenegro nel conflitto mondiale*, [De Agazio], Roma, 1918.

⁹³ Arturo Cronia, nav. djelo, str. 626.

Među brojnim podržavaocima „crnogorskog pitanja” Kronija ukazuje kako na italijanske novinare, političare, naučnike, tako i na crnogorske emigrante, diplomate i političare koji su u godinama Prvog svjetskog rata i neposredno poslije njega našli utočište u Italiji.⁹⁴ Među zagovornicima obnove crnogorske nezavisnosti Kronija pominje i Pera Šoća, ministra u crnogorskoj izbjegličkoj vladi, veoma angažovanog u propagandnom radu.⁹⁵ Kronija posebno ističe njegovu aktivnost na izradi crnogorske bibliografije objavljene u Napulju 1924. godine.⁹⁶ Drugo izdanje ovog djela uslijedilo je godinu dana kasnije u Rimu.⁹⁷

Pored crnogorskih emigranata u Kronijinoj studiji pomenuti su i brojni Italijani koji su se angažovali u aktuelizovanju političkih pitanja Crne Gore. Među njima posebno se ističe Antonio Baldači, davnašnji prijatelj Crne Gore, predsjednik *Glavnog komiteta za nezavisnost Crne Gore* sa sjedištem u Bolonji i član međunarodnog *Komiteta za nezavisnost Crne Gore*. Ovaj prirodnjak, dobro poznat crnogorskoj javnosti, objavio je tada čitav niz tekstova kako bi pažnju italijanske čitalačke publike skrenuo na nepravdu koju su sile pobjednice u Prvom svjetskom ratu učinile prema Crnoj Gori, svom najmanjem savezniku, dopustivši da je Srbija okupira i anektira. Kronija pominje dva njegova informativna članka objavljena 1920. godine u rimskom časopisu *Nuova Antologia* u kojima piše o ključnim razlozima crnogorskog ulaska u Prvi svjetski rat, zagovarajući i prava Crne Gore na teritoriju Hercegovine i Boke Kotorske.⁹⁸ Iste godine u rimskom časopisu *L'Italia sul mare* Baldači je objavio jedan prilog u čast crnogorskog kralja Nikole I.⁹⁹ Pored politički angažovanih, Baldači tada piše i priloge druge sadržine, kao što je monografska pu-

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Pierre Chotch, *Bibliografia del Montenegro*, Napoli [Istituto per l'Europa orientale, R. Ricciardi], Napoli, 1924.

⁹⁷ Pierre Chotch, *Bibliografia del Montenegro*, Roma [Anonima Romana Editoriale], 1925. — Iako Kronija ovu bibliografiju mnogo ne cijeni, ističe da je sve nedostatke i mane njen autor uspio ukloniti u novom izdanju objavljenom dvadesetak godina kasnije u Beogradu (Pero Šoć, *Ogled bibliografije o Crnoj Gori na stranim jezicima*, Beograd [Srpska akademija nauka], Beograd, 1948). — Up. Arturo Cronia, *La conoscenza del mondo slavo*, str. 627.

⁹⁸ Antonio Baldacci, „Il Montenegro durante la guerra” [estratto dalla *Nuova Antologia*], Roma [VIII/1920]; „I diritti del Montenegro: l'Erzegovina e le Bocche di Cattaro” [estratto dalla *Nuova Antologia*], Roma 1920, 16. X.

⁹⁹ Antonio Baldacci, „Nell'anniversario della regalita' di Nicola del Montenegro”, [*L'Italia sul Mare*, II], Roma, 1920 [br. 10, str. 342–343].

blikacija o uslovima za razvoj poljoprivrede u Crnoj Gori početkom XX vijeka, objavljena u Bolonji 1922. godine.¹⁰⁰

U ovom bibliografskom pregledu Kronija upućuje i na publicističku aktivnost italijanskog novinara Pjetra Amoroza koji je u vrlo kratkom vremenskom razdoblju objavio desetak radova podstaknutih „crnogorskim pitanjem”. Ovaj publicist, koji je još početkom XX vijeka pisao o crnogorskoj vladajućoj dinastiji, sad objavljuje radove o Crnoj Gori i njenom položaju u okviru novonastale jugoslovenske države, zalažući se za povratak crnogorske nezavisnosti, a bavio se i istraživanjem položaja i učešća Crne Gore u balkanskim ratovima i Prvom svjetskom ratu.¹⁰¹

Kronija ne zaobilazi da pomene ni publicistički rad Euđenija Bođana Pika koji je 1918. godine objavio nekoliko članaka o značaju učešća Crnogoraca u Prvom svjetskom ratu.¹⁰² Još jedan u nizu autora procrnogorskih propagandnih napisa na italijanskom jeziku je i Đovani Gorini koji je počev od 1918. za nekoliko godina objavio niz radova u cilju procrnogorske kampanje u Italiji.¹⁰³ Među ostalim zagovornicima crnogorske nezavisnosti Kronija daje podatke i o priložima koje je dvadesetih godina objavila Đovana Amoroza Atizani u kojima je riječ o teškom položaju crnogorskog naroda u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁰⁴ Italijanski slavist pominje i publicističku djelatnost niza drugih autora koji su se bavili crnogorskim pitanjem, pišući o političkim

¹⁰⁰ Antonio Baldacci, *Le condizioni dell'agricoltura nel Montenegro*, Bologna [Industrie grafiche italiane], 1922.

¹⁰¹ Kronija navodi sljedeća njegova djela: Pietro Amoroso, *Il Montenegro e la guerra mondiale*, Napoli, 1919; *Il Montenegro tradito!* Napoli, 1919; *Salviamo il Montenegro*, Napoli, 1919; *Il Montenegro e la sua indipendenza*, Napoli, 1920; *Italia e Montenegro*, Napoli, 1920; *La Francia e l'indipendenza del Montenegro*, Napoli, 1920; *Ja Jugoslavia e il Montenegro*, Napoli, 1920; *La diplomazia jugoslava e francese e l'indipendenza del Montenegro*, Napoli, 1920; *Il Montenegro e la questione balcanica*, Napoli, 1920; *Il Montenegro e la Società delle Nazioni*, Napoli, 1920; *La Croce Rossa Montenegrina e la Guerra mondiale*, Napoli, 1920; *Costituzione del Regno del Montenegro*, Napoli, E. Chiurazzi, 1923.

¹⁰² Eugenio Boggiano-Pico, *L'italia per il Montenegro*, Milano [Tip. Unione italiana], 1918; Isti, *Il Montenegro alleato*, Roma [P. Maglione e C. Strini], 1918; Isti, *La verità storica sul Montenegro alleato*, Roma, 1918.

¹⁰³ Giovanni Gorrini, *L'Italia e gli slavi*, Asti [Paglieri e Raspi], 1918; *Il Montenegro e il suo Re*, Asti, 1918; *Per l'esistenza del Montenegro*, Torino, 1918; *Un sovrano in esilio. Re Nicola I del Montenegro*, Torino, 1918; *Per il Montenegro che risorge*, Cuneo [Tip. Galimberti], 1919; *Relazione dell'inviato degli Stati Uniti d'America sulla situazione nel Montenegro (F. Arnold)*, Roma, 1920; *La questione montenegrina nella politica estera italiana*, Torino, A. Avezzano, 1923.

¹⁰⁴ Giovanna Amoroso Attisani, *Aiutiamo il popolo montenegrino*, Napoli, 1920; *Per i bimbi del Montenegro*, Napoli, 1920; *Gli esuli del Montenegro*, Napoli, 1921.

interesima Italije na Balkanu, o odnosu Crne Gore i Srbije, o tragičnoj sudbini crnogorskog naroda koji je izgubio svoj suverenitet, kao i o crnogorskom kralju Nikoli I.¹⁰⁵ U cilju procnogorske propagande 1918. godine objavljen je i već pomenuti prevod *Balkanske carice*.¹⁰⁶

Iako objavljena prije gotovo šest decenija, studija Artura Kronija i danas predstavlja važno polazište za sve one koji žele da se bave crnogorsko-italijanskim kulturnim vezama i prožimanjima. Na osnovu podataka iz bogate bibliografske studije italijanskog slaviste može se zaključiti da je interesovanje italijanske javnosti za Crnu Goru i Crnogorce bilo sporadično i najčešće motivirano razlozima političke i ideološke prirode. Arturo Kronija posebno upućuje na interesovanje Italijana za crnogorske teme koje se razvijalo kroz dva ključna društveno-politička momenta. U prvom slučaju je riječ o vjenčanju crnogorske princeze Jelene Petrović Njegoš i italijanskog prestolonasljednika Viktora Emanuela III Savojskog 1896. godine, odnosno o događaju koji je podstakao nastanak velikog broja različitih publikacija crnogorske tematike na italijanskom jeziku. Drugi ključni političko-istorijski trenutak u kome se javlja pojačano interesovanje Italijana za Crnu Goru jeste 1918. godina, kada je gubitak crnogorske nezavisnosti pokrenuo intenzivnu političku propagandu u Italiji u cilju obnove crnogorske države.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] BROGI BERCOFF, Giovanna i dr. (ur.) (1994). *La slavistica in Italia, cinquant'anni di studi (1940–1990)*, Roma: Ministero per i beni culturali e ambientali.
- [2] CRONIA, Arturo (1933). *Per la storia della slavistica in Italia (appunti storico-bibliografici)*, Zara: Libreria E. De Schönfeld.
- [3] CRONIA, Arturo (1958). *La conoscenza del mondo slavo in Italia. Bilancio storico-bibliografico di un millenio*. Padova: [Istituto di studi adriatici di Venezia] STEDIV.
- [4] DELBIANCO, Valnea (2004). *Talijanski kroatist Arturo Cronia*, Split: Književni krug.

¹⁰⁵ Emidio Baldazzi, *Il Montenegro e gli interessi italiani*, Roma, 1919; Ernesto Adrizzoni, *Serbia e Montenegro*, Napoli, 1922; Cesare Caravaglios, *Per il Montenegro*, Napoli, 1922; *La questione montenegrina*, Napoli, 1922; *La visita di Re Nicola del Montenegro al fronte italiano*, Napoli, 1922; Attilio Tamaro, *L'affare del Montenegro*, Roma, [Tipografia editrice], 1920; *La lotta delle razze nell' Europa danubiana. Ceccoslovacchia, Polonia*, Bologna, 1923; Alfredo Donadeo, *Montenegro eroico e martire*, Bologna [Paolo Cuppini], 1921; *Tragedia di una popolo (il Montenegro)*, Bologna [seconda edizione, Tipografia Nerozzi], 1922.

¹⁰⁶ Nikola I Petrović Njegoš, *L'imperatrice dei Balcani, melodramma in tre atti, tolto dal dramma del Re Nicola da Pier Emilio Bosi*, Salerno [Stab. tip. f. Ili Jovane di G.], 1918.

- [5] MARAN, Giovanni i dr. (ur.) (1967). *Studi in onore di Arturo Cronia*, Padova: Università di Padova — Centro di studi sull'Europa Orientale.
- [6] KILIBARDA, Vesna (1998). „Osvrt na italijanske prevode književnog djela Nikole I Petrovića Njegoša”. *Kralj Nikola — ličnost, djelo i vrijeme*, Podgorica: CANU, knj. 49, 135–147.
- [7] KILIBARDA, Vesna (1993). *Bibliografija o Crnoj Gori na italijanskom jeziku (1532–1941)*, *Crnogorska bibliografija*, tom IV, knjiga 4, Cetinje: CNB „Đurđe Crnojević”.
- [8] KILIBARDA, Vesna (2014). *Njegoš i Italija*, Cetinje: ICJK.

Sanja BOGOJEVIĆ

MONTENEGRINA NELL'OPERA DI ARTURO CRONIA

Riassunto

La ricca opera bio-bibliografica di Arturo Cronia, uno dei padri della slavistica italiana, che riassunse in una pubblicazione del 1958 dal titolo „La conoscenza del mondo slavo in Italia”, rappresenta tuttora un punto di partenza assai importante per tutti coloro che si occupano delle relazioni culturali interadriatiche. Il volume di Cronia propone un ampio contesto storico, politico e culturale che copre quasi un millennio, nell'arco del quale si registra l'interesse del pubblico italiano nei confronti dei popoli e dei temi slavi. Arturo Cronia nota che l'interesse italiano per gli argomenti montenegrini si dimostra saltuario e perlopiù ispirato da motivi di interesse politico ed ideologico. Tuttavia, lo slavista italiano riconosce in particolare due momenti socio-politici che suscitavano una maggiore attenzione per i temi montenegrini: le nozze Petrović–Savoja del 1986, che ispirarono una valanga di pubblicazioni sul tema montenegrino, e la questione monenegrina del 1918, ossia la perdita dell'indipendenza del Montenegro, che stimolò un'intensa propaganda politica in Italia al fine di ripristinare l'indipendenza del popolo montenegrino.

Parole chiave: *montenegrina*, relazioni interadriatiche, Arturo Cronia